

III. KUR'AN HAFTASI

Kur'an Sempozyumu

13-19 Ocak 1997

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	541852
Tas. No:	297.1004 KUR.H

ANKARA 1998

SİNOKRONİK SEMANTİK VE TARİH BİLİNCİ BAĞLAMINDA BİR KUR'AN TERMINOLOJİSİ OLUŞTURMAYA DOĞRU

Dr. Mustafa ÜNVER

Tebliğime başlamadan önce konumla çok yakından ilgili bulduğum bir noktayı sizinle paylaşmak istiyorum:

Danimarkalı romancı Andersen'in "Talihi Pabuçları" masalında, eski çağlara hayran biri, sahiplerinin her arzusunu yerine getirmek gücüne sahip olağanüstü pabuçları bilmeden giyer. Onun da sık sık ifade ettiği gibi, ortaçağda yaşama arzusu gerçekleşir, fakat bu isteğin gerçekleşmesi, son derece acı bir hayal kırıklığına neden olur. Çünkü, ortaçağdaki Kopenhag'da yaşayış şartlarının, 19. yüzyılın Kopenhag'ına göre oldukça ilkel ve rahatsızlık verici olduğu ortaya çıkmıştır. Zira masal kahramanı hiçbir şekilde insanlarla diyalog kuramamaktadır. Hatta konuştukları dil aynı olmasına rağmen kullandıkları kelimeler birbirlerine yabancı gelmektedir. Asırlar boyunca kullanılan kelimelerin yansıttıkları anlamlarda değişiklikler olmuştur.

İşte bu anekdot sunacağım tebliğin Kur'ânî kavramlar açısından omurgasını oluşturmaktadır:

1. Kur'an Araştırmalarında "Dil" Gerçeğinin Rolü

Öyle görünüyor ki, hangi etkenin ve gücün bağlamında söz konusu olursa olsun, beşer hayatının değişimi ve gelişimi konusu mutlaka dil olgusuyla yüzleşmek zorundadır. Gerçekten de gelişim ve değişimin odak noktası olan insan; düşünmesini, iletişim kurmasını, fikirler oluşturmasını, zihninde çok değişik dünyalar hayal etmesini hep dil aracılığıyla -daha teknik deyişle- kavramlarla başarabilmektedir. Aslında daha açık bir deyişle insan, ilk olarak babası Hz. Adem'e Allah tarafından öğretilen kavramlara olan hakimiyeti neticesinde bu ismi taşımaya hak sahibi olabilmektedir. Nitekim Hz. Adem'e eşyaya ait isimlerin öğretilmesinin altında yatan hikmetlerden birisinin de bu olması pekala mümkün görünmektedir.

İnsanoğlunun, gelişiminde ve ilerlemesinde tabii bir vasıta olarak kullandığı dil, durağan ve istikrarlı bir olgu değil aksine canlı bir varlıktır. Zaman zaman bir takım değişiklikler, kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı gelişmeler gösterir. Bu değişiklikler ve gelişmeler ona, uzun tarihi boyunca, daima serpilen ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verirler.¹

Dolayısıyla durağan olmayan bu dil gerçeğini dikkate almadan yapılacak bütün değerlendirmelerin gerçek anlamda isabetli olamayacakları açıktır. Yukarıda sözü edilen etken ve güç, gerek inişi döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde İslam toplumunun oluşumunda ve gelişiminde Kur'an'ın sağladığı motivasyon olduğu zaman bile, kavramlar -daha genel anlamda dil- gerçeğinden sarfı nazar edilmesi mümkün değildir. Çünkü Kur'an, her şey bir tarafa, öncelikle beşer tarafından anlaşılma gayesinin gerçekleşebilmesi için Allah'ın inzal buyurduğu dilsel bir medittir ve dile hakimiyetleriyle gurur duyan belagat ustalarına nazil olmuştur.

Binaenaleyh bu sempozyumun, -bildirilen genel konu başlığının- ideolojik bir takım söylemlerden daha ziyade, gerçekten Kur'an'ın sağlıklı anlaşılmasına hizmet edebilecek ürünler çıkarabilmesi, genel anlamda dil olgusunu, dar anlamda Kur'ânî kavramlar konusunu dikkate almaksızın mümkün olamayacaktır.

Bu bağlamda, son yıllarda genel anlamda Kur'an araştırmaları içerisinde yeniden dilbilim ağırlıklı çalışmalara yer verildiğinin sıkça duyuluyor olunması Kur'an çalışmaları adına sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Doğrusu Kur'an araştırmalarında dilsel çalışmalara yer verilmesi zaten geleneksel Kur'an kültürü için yeni bir şey de değildir. Önceki alimlerimizin büyük çoğunluğunun Kur'an'ın bazı dilsel boyutları üzerinde ciddiyetle durduklarını anlamak için örneğin her hangi bir ayet için Zemahşeri'nin, Kadı Beydâvî'nin, Râzî'nin veya Ebu's-Suûd Efen-dî'nin tefsirlerine bakılması yeterli olacaktır.

Bu alimlerimizin tefsirlerinde dille alakalı yönlere çok ağırlık vermelerini, deyim yerindeyse Kur'an'ın anlaşılmasının önüne set koymak olarak yorumlayan Abduh çizgisine değinilebilir.² Oysa ortaya konan dil ağırlıklı çalışmaların gayesi de -neticede- metni, yani Kur'an nassını daha iyi anlayabilmekten başka bir şey değildir. En azından böyle olması gerekmektedir. Bu gayeye hizmet etmeyen -sadece dilsel değil- bütün çalışmaları Abduh gibi, bir aksesuar hatta Kur'an'ın anlaşılması-

1- Bkz. Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, 10. baskı, İstanbul 1983, s. 4 ; Ayrıca bkz. Ahmed Emîn, Fecru'l-İslâm, Kahire 1994, 15. Baskı, Mektebetü'n-Nahdatü'l-Mısıryye, s. 51 vd.

2- Muhammed Abduh'un bu değerlendirmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, Kahire 1972, el-Hey'etü'l-Mısıryyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, c. I, s. 8.

nın önündeki bir engel olarak değerlendirmek mümkündür. Burada daha çok tespit edilmesi gereken mesela sözünü ettiğimiz müfessirlerin dilsel ağırlıklı tefsirlerinin böylesi bir engel oluşturup oluşturmadıkları konusu olmalıdır.

Hem sonra eğer Kur'an, nüzulü sürecinde çok tanrıya ve puta tapar bir toplumu gerçek anlamda bir İslam toplumuna tahvil edebilmişse -ki ettiği tarihi bir vakıadır- bunu, kavramlara yüklediği anlamlar yardımıyla yapabilmiştir. Cahiliye dönemindeki kavramlar Kur'an'ın gelişile birlikte yeni bir takım anlamlara gebe kalmamışsa, çeşitli anlam erozyonlarına veya yeni anlam yüklenmelerine maruz kalmamışsa; Kur'an'ın hakim olduğu İslam toplumunun Cahiliye dönemindeki toplumdaki farklı olduğunun iddia edilmesi de mantıkî olarak mümkün olmayacaktır. Farklı olduğunun tarihi bir vakıa olduğu kabul ediliyorsa, kavramların taşıdıkları anlamların -en azından bazı kavramlar için- değiştiğinin de kabul edilmesi gerekmektedir.³

Buraya kadar söylenmeye çalışılan hususların bir cümleyle özetlenmesi gerekirse şu ifade edilebilir: "Nüzul dönemi ve sonrası İslam toplumunun oluşumu ve gelişiminde Kur'an'ın rolü" gibi bir hayırlı başlığı taşıyan bir sempozyumun hayırlı muhtevalarla bezenebilmesi için söz konusu Kur'ânî kavramların tarihsel dönemlere göre resimlerinin çıkarılması mutlaka gerekmektedir. Aksi taktirde ortaya konan çalışmalar çok fazla isabetli olmayacak ve sloganik söylemlerden öteye geçemeyecektir.

2. Semantik Çalışmaların Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü

İslam düşüncesiyle ilgili düzenlenen hemen bütün özel ve tüzel toplantılarda altı çizilerek söz birliği edilen bir cümle var: Kur'an'ı Anlamak. Kabul edilmelidir ki, bu sonucun en sağlıklı biçimde mümkün hale gelmesinin en baştaki ve en önemli şartı mutlaka çok ciddi bir Kur'an terimleri ansiklopedisi oluşturmaktan geçmektedir. Kur'an'da geçen bir kavramın anlamı, hicri altı veya sekizinci⁴ yüzyıllarda te'lif edilen ve Kur'an'ın nüzulünden asırlarca sonra oluşmuş anlamları ön plana çıkaran lügatlarla belirlenemeyecek kadar, üzerinde hassasiyetle durulması gereken çok hayati bir konu olarak telakki edilmelidir.

Zira Arkoun'un da kaydettiği gibi, Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in tarihi tecrü-

3- Genelde dil değişiminin bir vakıa olduğu ve bunun sebepleri, sonuçları ve şekilleri hakkında geniş ve edebî argümanlar için bkz. Porzig, Walter, Dil Denen Mucize, çev. Vural Ülkü, Ankara 1985, T.D.K. yay., s. 197-231.

4- Ünlü Kur'an lügatı el-Müfredât fî Garîb'il-Kur'an müellifi er-Râgıb el-İsfehânî'nin vefatı altıncı asır (h. 502 veya 565); Büyük ve ünlü Arapça lügatı Lisânu'l-Arab müellifi İbn-i Manzûr'un vefatı da sekizinci asrın başlarıdır. (h. 711)

besini, yaşantısını ve sünnetini, İslam devletinin neşvü nema bulmasından sonra gelenek tarafından kullanılan kelimelerle ve anlamlarla okuyup anlamaya ve yorumlamaya çalışma ameliyesi isabetsizlikle sonuçlanabilir.⁵

Her şeyden önce Kur'an'ı anlamaya yönelen bir araştırmacı Emîn el-Hûlî'nin de isabetle kaydettiği gibi,⁶ Kur'an'da geçen kelimelerin ilk olarak ortaya çıktıkları dönemdeki anlamlarını öğrenmek ve tespit etmek zorundadır. Gerçekten de Kur'an'ın henüz gelme öncesinde sahip oldukları anlamların; onların ilk muhatabı ve tebliğcisi olan Hz. Peygamber efendimiz ve okunduğunda sahabe tarafından hangi anlamlarla anlaşıldıklarının net olarak çizgilerini çıkarabilmek, Kur'an'ın, muhatap aldığı Arap toplumunu nasıl değiştirdiğinin sağlam bir şekilde tespit edilmesinde son derece önemli rol oynamaktadır.

Yukarıdaki işlem ciddi olarak çözülmek yerine, Kur'an'ın nüzulünden asırlarca sonra ve sistematik olmaktan uzak bir tarzda kaleme alınan lügatlara bakıldığında ise problem daha da içinden çıkılmaz hal almaktadır. Bu durumda kelimelerin büyük ihtimalle Kur'an'ın nüzulü dönemindeki anlamları değil, aksine nüzulden sonraki dönemlerde ortaya çıkmış anlam yüklenimleri ile lügatların kaleme alındığı zamanlardaki anlamları öğrenilmiş olunmaktadır.⁷ Kur'an, toplum bile denemeyecek derecede bölük pörçük kabile hayatı yaşayan Arapları düzenli bir örgüt halindeki medeni bir topluma çevirirken cahiliye dönemindeki kelimeleri aynen muhafaza etmesine rağmen anlamlarında ciddi değişiklikler ve yeni yüklemeler meydana getirmiştir.⁸ Bu yargı, -belki Kur'ânî her kelime için olmasa bile yine de- bazı anahtar kelimelerin anlam alanlarında yirmi küsur yıllık bir zaman süreci içerisinde çeşitli hareketler ve gelişmelerle karşı karşıya gelişlerinin bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Kur'ânî kavramların karşılaştıkları bu hareket ve gelişmelerin neler olduğu bilinmeden Kur'an'ı anlamaya kalkışmak, daha işin başında bu hayırlı hareketi başarısızlıkla neticelenmeye mahkum etmek anlamına gelmektedir. el-Hûlî bu gerçeği şöyle dile getirmektedir:⁹ "Hatta bu gelişmeler öyle bir seviyeye ulaşmıştır

5- Arkoun, Muhammed, "İslami Düşüncede Otorite Kavramı: Lâ hukme illâ lillâh", çev. Kasım Güleçyüz, İst. 1995, İnsan yay., (İslam'da Siyaset Düşüncesi adlı derleme içerisinde s.47-73) s. 52.

6- Emîn el-Hûlî, Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod, çev. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995, Kur'an Kitaplığı, s. 84-85.

7- Daha geniş açıklama için bkz. Mevdudi, Ebu'l-Alâ, Kur'an'a Göre Dört Terim, çev. O. Cilacı, İ. Kaya, İst. 1987, Beyan yay., s. 9-11.

8- Geniş bilgi mesela için bkz. İbn Fâris, es-Sahîbî, nşr. Ahmed Sakr, Mısır 1368, s. 78-86 (zikreden Ahmet Çelik, Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Dönemindeki Kullanılışları, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Fak., basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum 1991, s. 2) ; Ahmed Emin, Fecru'l-İslam, s. 53.

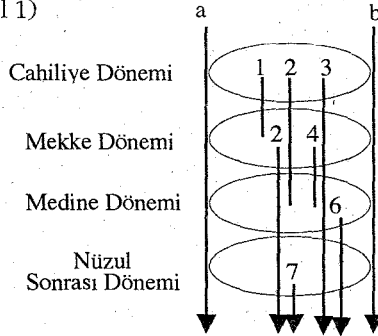
9- Emîn el-Hûlî, Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod, s. 84.

ki, bir edebiyatçının bu yüce Kur'an'ın edebi metnindeki kelimeleri, onların tarihi seyrini ve onlarda, zaman içinde meydana gelen değişiklikleri tam bir şekilde nazarı itibare almadan anlamaya kalkışması apaçık bir hata haline gelmiştir. Zira, bu gelişmelerin kelimelerin hayatına ve manaya delaletlerine büyük etkileri olmuştur."

Bu işlemi yapabilmek için çağdaş dilbilimde -kabaca- kelimelerin manaya delaletlerinin tarihi olarak incelenmesi anlamına gelen tarihi semantik'in iyi kavranılarak tatbik edilmesi gerekmektedir.¹⁰ Yapılması gereken, münferit bir takım kelimelerin tarihi seyir içerisinde uğradıkları anlam değişikliklerini tespit etmek değildir. İzutsu'nun dediği gibi bu, XIX. yüzyılın dilticilik yaklaşımıdır. Kuşkusuz bu tür çalışmalar da faydalı olmakla birlikte tam olarak beklenen faydayı verememektedir. Bu çalışmalarda istenilen verime ulaşabilmek için izlenilmesi gereken yöntemi yine Kur'an semantiğinde yaptığı çalışmalarla haklı bir üne kavuşmuş olan İzutsu şöyle dile getirmektedir: "Bugün bizim anladığımız gerçek tarihi semantik, aid oldukları statik sistem içinde kelimelerin tarihini incelemeye başladığımız zaman başlar. Başka deyişle biz, ne zaman ki aynı dilin, mesela Arapçanın iki veya daha ziyade kesitini her hangi bir kesitle mukayese edersek, işte tarihi semantik o anda başlar ve tarihi bir aradan sonra dilin durumunun, diğer devirlerdekinden farkını gösterir.

Bu tarihi ara, tahlil ettiğimiz konunun gereğine göre uzun veya kısa olabilir. Mesela Kur'an'ın dili dahi, Mekki ve Medeni gibi iki ayrı devreye ayrılabilir. şayet İslam düşüncesinin, Kur'an içindeki tarihi gelişimini incelemek istersek, Kur'an dilinin bu iki noktastan iki yatay kesitini alabiliriz ve bunları birbiriyle mukayese edebiliriz."¹¹ (Bkz. şekil 1)

Şekil 1*

10- Bkz. Hicâzî, Mahmûd Fehmî, *İlmü'l-Lügati'l-Arabiyye*, Kuveyt, tarihsiz, *Vekâletü'l-Matbûât*, s. 44 ; Semantiğin daha detaylı bir tanımı da şöyledir: "Kelime anlamlarını, tarihi gelişimlerini, kullanılış yapılarını ve kelimelerin insanın düşünce ve davranışlarıyla olan ilişkisini inceleyen ilimdir." George A. Theodors & Achilles G. Theodorson, *Modern Dictionary of Sociology*, New York 1969, s. 376.

11- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar neşriyat, s. 38.

*şemanın geliştirilmesinde, İzutsu'dan esinlendiğimizi ifade etmeliyiz. Bkz. Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 38.

a, b : zaman doğruları

1. Anlam alanındaki etkinliğine Cahiliye döneminde başlamış ve Mekke döneminde anlam değişikliğine uğramış ya da anlam etkinliğini kaybetmiş bir kavram.

2. Anlam alanındaki etkinliğine Mekke döneminde başlamış ve nüzulün bitiminden sonra da bu etkinliğini sürdürmekte olan bir kavram.

3. Anlam alanındaki etkinliğine Cahiliye döneminde başlamış ve Medine döneminde anlam değişikliğine uğramış ya da anlam etkinliğini kaybetmiş bir kavram.

4. Anlam alanındaki etkinliğine Mekke döneminde başlamış ve Medine döneminde anlam değişikliğine uğramış ya da anlam etkinliğini kaybetmiş bir kavram.

5. Anlam alanındaki etkinliğine Cahiliye döneminde başlamış ve nüzulün bitiminden sonra da bu etkinliğini sürdürmekte olan bir kavram.

6. Anlam alanındaki etkinliğine Medine döneminde başlamış ve nüzulün bitiminden sonra da bu etkinliğini sürdürmekte olan bir kavram.

7. Anlam alanındaki etkinliğine Kur'an'ın nüzulünden sonraki dönemde başlamış ve halen bu etkinliğini sürdürmekte olan bir kavram.

Görüldüğü gibi kavramların, özellikle de Kur'an gibi hayati öneme sahip bir kitabın kelimelerinin hangi dönemde hangi anlamlara sahip olduklarının tespiti metinlerin sahih ve güvenilir bir tarzda anlaşılması açısından son derece önemlidir. Kelimelerin hayatlarında görülen bu değişiklikler, söz konusu zamanların psikolojik ve sosyolojik yönlerden ait oldukları milletlerin hayatlarında görülen köklü değişikliklerle doğru orantılı olarak çok daha belirgin değişimler göstermektedir.¹²

Kur'an açısından söz konusu edilecek olursa kelimeler, nüzulün bitiminden sonra da bu değişimleri devam ettirmişlerdir. Değişikliklerin devamına Peygamberimiz zamanında İslam devletinin kuruluşundan sonra sınırlarının hızlı bir şekilde genişlemesi ve değişik kültür coğrafyalarına ait insanlarla karşılaşmak, hatta birlikte yaşamak durumunda kalınması gibi önemli süreçler neden olmuştur. Bu ve daha başka sebeplerle, baskın İslam kültürünün ilk kaynağı Kur'an'ın kelimeleri de yeni yeni muhtevalara sahip olmaktan, doğal olarak korunamamışlardır.

12- Kelimelerin hayatlarında görülen bu anlam farklılaşmalarının altında sosyal ve siyasal çevrenin veya hatta tabiat olayları gibi unsurların bulunduğunu ifade eden görüşler hakkında geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Porzig, Dil Denen Mucize, s. 215-231.

Bu ayrımlar bilinmeden yapılacak olan Kur'an okumalarının, anlamaların ve yorumlamaların isabet kaydedemeyeceği açıktır. Aslında özellikle kelimcilerin, felsefecilerin, mutasavvıfların ve modernistlerin Kur'an'a yaklaşımları ilmi olarak incelemlerine onların, bazı kelimelerin harfî anlamlarını keyfî olarak istiarelere dönüştürdüklerini; açık olanların bir kısmını da tevil ederek metin dışı bilimsel veya felsefî fikirlerini ayetlere yüklediklerini görmekte zorlanılmayacaktır.

Kur'an araştırmacısı, Kur'ânî kelimelerin anlam hayatlarını incelerken, dillerin kökleri ve birbirleriyle olan münasebetleri konusuna da dikkatini çekmelidir. Kuşkusuz insan toplulukları başka topluluklardan etkilenirlerken dilleri de bundan payını almaktadır. Bu işlemin sonucu olarak kelimenin kendi diline nereden, nasıl ve hangi olayın sonucu olarak girdiği öğrenilir ki, bunun metinlerin sağlıklı anlaşılmasında bir hayli katkısı olacağı açıktır.¹³

Burada yeri gelmişken tefsir usulü veya fıkıh usulü türü eserlerde Kur'an'da Arapça olmayan kelime bulunup bulunmadığı tartışmasına yer verildiği konuya dikkat çekmek istiyoruz: Önceki alimlerimizin böyle bir konuya değinmiş olmaları biraz önce sözünü ettiğimiz açıdan sevindiricidir. Ancak, hemen ifade edilmeli ki, görebildiğimiz kadarıyla bu konuya, Kur'an'ın apaçık Arapça bir dille indirildiğini belirten ayetlerin¹⁴ savunmasını yapma adına girilmektedir. Aslında gerçeği söylemek gerekirse bu konuya, Kur'an'ın anlaşılması yolunda metodolojik bir yaklaşım sergilemek adına, -daha pragmatik bir deyişle- Kur'an'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması adına girilmiyor olması doğrusu üzücüdür. Kaldı ki, böyle bir tartışmaya Kur'an'ın söz konusu ayetlerinin savunusunu yapmak için girmeye de zaten gerek yoktur. Çünkü, başka bir dilden girmiş bir kelimeyi Kur'an alıp kullanmış olsa dahi, artık o kelime Arapçalaşmış (ta'rib) olduğu için ilgili ayetlerde herhangi bir tenakuz elbette olmayacaktır. Görünürde konu bu kadar basit iken, hemen bütün usul kitaplarında tartışılan söz konusu hususun yöntem ve anlama açılarından neden ele alınmadığını, -ya da manayı muhalifiyle söylersek- konunun böylesi basit bir gerekçe için niçin ele alındığını anlamak doğrusu kolay değildir.

3. Semantik Yöntem Üzerine Muhtemel Bazı Endişeler

Bu yaklaşımı anlatabilmek için genel anlamda dilbilimin ilgi sahalarında yoğun kullanımına ondokuzuncu yüzyıl sonrası girmiş olan semantik kavramını kullanmamız, bu yöntemi müslüman alimlerin bilmediği anlamına kesinlikle alınmamalıdır. Hatta kültürümüzdeki "belagat" konusunun, gerek tanımları ve gerekse ko-

13- Bkz.Emin el-Hûlî, Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod, s. 87.

14- Mesela bkz. Nahl (16) : 103 ; Şuara (26) : 195.

nularının içeriği açısından semantikle yakın ilişkisini kurmak mümkün gözükmemektedir.¹⁵ Tabii ki bu ayrıca çalışılması gereken bir konudur.

Ayrıca alimlerimizin çeşitli kavramlar hakkında "lûgat anlamı" ve "istilâh anlamı" diye bir ayrımına gitmeleri, bu kelimelerin Kur'an'ın nüzulünden önce cahiliye döneminde kullanılan anlamlarıyla, Kur'an'ın nüzulünden sonra kazanmış olduklarını yeni anlamlar arasında fark görmeleriyle ilgili bir konudur.¹⁶

Burada şu hususun da altı çizilmelidir: Semantik yöntemin Kur'an'ın anlaşılması doğrultusunda kullanılması, Kur'an'ın evrensel olmayışının, tarihsel oluşunun bir dayanağı olarak kesinlikle düşünülmemelidir. Semantik, galatı meşhur deyişlerle siyak-sıbak, esbab-ı nüzul ve daha geniş anlamda vahyin tarihi arka planı gibi konular, yirminci yüzyılda yaşayan müslümanlar olarak bizim, yedinci yüzyılda nazil olmuş bir metni sağlıklı olarak anlayabilmemizi temin eden, anlamamızı test eden, Kur'an okuyucusunu keyfilikten, subjektiflikten koruyan ve herkese, her fikre, her tarikata göre bir Kur'an anlayışını ortadan kaldıran, daha güzel bir deyişle tevhidi gerçekleştiren yaklaşımlar olarak değerlendirilmelidir. Diğer taraftan mutlakla metnin çağla ilişkisinin kurulması, esnekliğinin sağlanması ve evrenselliğinin ortaya konması için anlamı sınırlandırıyor diye söz konusu yaklaşımı gözardı eden ikinci görüşün de birinci yaklaşım kadar isabetsiz olduğunu düşünmekteyiz. Bu veya tefsir usulünde geliştirilmeye çalışılan daha başka kuralların uygulanması sonucu Kur'an'ın peygamber dönemindeki anlamlarla anlaşılmasının sağlanması Kur'an'ı yedinci yüzyıla hapsetmek değildir. Çağımızla olan bağlantısı, serbest ama standart yorumlarla pekala sağlanabilir. Yorumda genişlik, ama anlamda tevhid, korunması gereken unsurlardır. Anlamda tevhidi kaldırırsanız Kur'an'ı okuyanların sayısının anlamlar ortaya çıkarmış olmaz mısınız? Tekrar edecek olursak ortak payda olarak Kur'an'ı anlama korunmalı ve kuşkusuz bu ortak payda da Peygamberimiz dönemindeki anlam olmalıdır. Payda sabitken payların esnek olabilmesi, Kur'an'la çağımız arasındaki bağlantıyı sağlayacaktır.

Buna göre Kur'an'ın sağlıklı olarak anlaşılabilmesi, tarihi semantik kurallarına göre oluşturulacak bir Kur'an terminolojisi hazırlamak olacaktır. Acaba bu çalışmayı yapmaya gerçekten ihtiyaç var mıdır? Ya da bir başka deyişle şu ana kadar hazırlanmış büyük Arapça ve Kur'an lûgatları yeterli değil midir?

15- Bkz. Atay, Hüseyin, "Semantik", Yayınlanmamış makale çalışması, s. 2.

16- Bkz. Ahmet Çelik, Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Dönemindeki Kullanılışları, s. 2.

4. Mevcut Bazı Lügatların Değerlendirilmesi

Yaklaşık bin sene önce bu yolda bir adım atmış olan er-Râgıb el-İsfehânî, Kur'an kelimelerinin manalarını bir müfredat altında toplamaya çalışmıştır. Eseri hâlâ, Kur'an üzerinde çalışan araştırmacıların el kitabıdır. Ayrıca onun bu eseri, sonradan gelen nesilleri Hûlî'nin deyişiyle "utandıran bir ilk çalışmadır".¹⁷ Kuşkusuz geçmişinden kalan böylesi zengin bir kültürün varisleri olanlar, şu ana kadar çok daha üstünlerini ve iyilerini yapabilmeliydiler. er-Râgıb'ın önünde el-Müfredât gibi bir örneği belki yoktu ama onun halefleri bin yıldır el-Müfredât'a sahip ve istifade etmeye devam etmektedir. Bu açıdan, başta er-Râgıb olmak üzere Allah'ın Kitabına ve dinine hizmet etmiş olan bütün alimlerimizi rahmet ve minnet duygularıyla anmadan geçmek istemiyoruz. Hakkı teslim etmeye çalışan bu cümlelerin ardından, görülebildiği kadarıyla bu eserin üzerinde -yanılma payımızı hesaba katmak şartıyla- eleştirel olarak durmak gerekmektedir: er-Râgıb, el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'an adlı bu eserinde şu ana kadar sözü edilen şekle nisbeten yakın bir tarzda kelimeleri işlemiş olmasına rağmen kelime anlamlarının tespitinde tarihi semantiğin gerekli hususlarına riayet etmemiştir. Dönemlere göre kelimelerin geçirdiği anlam kaymalarını ve kazanmalarını tespit etmeye girişmemektedir. Bunun gereği açıktır. Çünkü cahiliye döneminde kullanılan bir kelimenin daha sonra Kur'an tarafından farklı bir anlama sahip kılınması örnekleri olan bir durumdur. Böyle bir durumda er-Râgıb, kelimenin hangi anlamlarının cahiliye dönemine, hangi anlamlarının Kur'an dönemine ait olduğunu net olarak ortaya koymamaktadır. Bu yüzden Kur'ânî kavramları araştırırken sadece el-Müfredât'a itimat etmek bazen yanıltıcı da olabilmektedir. Burada rastgele tespit ettiğimiz bir örneğe yer verelim:

Bilindiği gibi ebter kelimesi, Kevser suresinin 3. ayetinde geçmektedir. Kelimenin asıl anlamı, soyu, nesli kesik; güdük anlamına gelmektedir. Kur'an'ın bu suresiyle ebter kelimesi yeni bir anlam, daha doğrusu mecazi bir anlam kazanmaktadır. Bu anlama göre ebter, hayırdan nasibi olmayan, hayra karşı kesik, güdük olan anlamına gelecektir. Şimdi bu anlam değişikliklerini hiç söz konusu etmeden, nereden ve nasıl bu değişikliklerin vuku bulduğundan hiç bahsetmeden kelimenin değişik dönemlerde kazandığı anlamları alt alta sıralamak, tarihi anlam kazanımlarını belirsizleştirmek anlamına gelmektedir.¹⁸ İnceleyebildiğimiz kadarıyla cahiliye kültüründe ebter kelimesi hayra karşı kesik ve güdük anlamına gelmemektedir. Bu

17- Bkz.Emîn el-Hûlî, Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod, s. 87-88.

18- Bkz. er-Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'an, Kahire 1970, Mektebetü'l-Anglo el-Mısıryye, s. 47, (be-te-ra mad.)

mecazi anlamını Kur'an'la birlikte kazanmıştır.

Ele alınması gereken bir başka Kur'an lügatı da, hicri sekizinci asrın lügat adına en büyük armağanı ve ilim adamlarının hala çok büyük iltifatlarına muhatap olan muhtevalı lügat İbn-i Manzur'un Lisânu'l-Arab'ıdır. Bu övgüye hak sahibi olmasına karşın Lisânu'l-Arab bile, bazı çağdaş edebiyatçıların da dedikleri gibi,¹⁹ zaman itibariyle birbirine uygunluk arzetmeyen bilgileri, herhangi bir sistematığa riayet etmeksizin bir araya getirmektedir. Bu itibarla Lisânu'l-Arab'da birbirlerinden farklı devirlerde yaşamış olan kimselerin metinleri yan yana getirilebilmekte olduğu gibi, değişik asırlarda ortaya çıkmış anlamlar da bu ayrıma işaret edilmeksizin bir arada verilebilmektedir. Örneğin hicri dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan İbnu Dureyd (ö.h. 321) ile, hicri yedinci asrın başlarında yaşamış olan İbnu'l-Esîr'in (ö.h. 606) aralarındaki uzun zaman farkı dikkate alınmadan bir kelimenin anlamları hakkındaki sözleri yan yana zikredilebilmektedir. Pöylece dördüncü asrın dilsel gelişimi, yedinci asrın dilsel gelişimiyle mecedilmiş olmaktadır. Bu durumun ise büyük bir isabetsizlik olduğunu söylemeye bile gerek yoktur.

Sözgelimi Lisânu'l-Arab'la ilgili bir örnek olmak üzere, haleka fiilinin anlamlarıyla ilgili şu tespiti zikretmek mümkündür: İbn-i Manzur, Kur'an'daki haleka fiilinin anlamını verirken, hicri 458'de vefat etmiş olan İbnü's-Seyyide'nin haleka fiilinin yoktan yaratma anlamında olduğunu ifade eden görüşüne yer verebilmekte ve bu tanımı, nüzulü beş asır önce tamamlanmış olan Kur'an'ın bu kavramına iliştirebilmektedir. Oysa bildiğimiz kadayla haleka fiiline yoktan yaratma anlamının giydirilmesi hadisesi, Kur'an'ın nüzulünden çok sonra ortaya çıkmış bir takım kelam mezheplerinin tartışmaları sonucu vuku bulmuştur.²⁰ Dolayısıyla İbnü's-Seyyide'nin söz konusu Kur'ani kavrama verdiği bu tanım, isabetli olmadığı gibi, yanıltıcı da olabilmektedir. İşin daha da düşündürücü tarafı İbn-i Manzur gibi ünlü bir lügatçının böyle bir yanlışa meydan vermesidir ki, sebebini anlamak doğrusu bir hayli güçtür.²¹

Aynı tür eleştirileri el-Fîruzâbâdî'nin el-Kâmûsu'l-Muhîr adlı lügatı için de yönelmek mümkündür. Bu eserde de birbirinden ayrı ve hatta zıt kültürlere ait bilgi-

19- Bkz. Emîn el-Hûfî, Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod, s. 85.

20- Haleka fiiliyle ilgili bu tespiti, doktora derslerimiz esnasında yapmış olduğumuz ve henüz yayımlanmadığımız "Kur'an'da Yaratılış Kavramları" konulu bir çalışmamızda ortaya koyduğumuzu ifade etmek istiyoruz.

21- Bkz. İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arabî'l-Muhîr, c. I, Beyrut, tarihsiz, s.889-892. Ayrıca bundan pek farklı olmayan şu lügata da bakılabilir: ez-Zebîdî, Murteâ Muhibbuddin Muhammed el-Huseynî, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, c.VI, Dârü'l-Fîkr, 1307, s.335-336.

ler bir araya getirilmektedir. Akli felsefî bilgilerden, amelî tıbbî bilgilere, lügavî edebî bilgilerden, itikadî dînî bilgilere kadar çok geniş ve çok farklı konulara ait bilgiler, herhangi bir sistem gözetilmeksizin bir arada verilebilmektedir.²²

Aşağıda incelemesi verilecek olan fîsk kavramıyla ilgili olarak el-Fîruzâbâdî'de dikkat çeken bir hususu örnek olarak vermek mümkündür: Fîsk kavramı cahiliye döneminde, insanların inanç ve amel durumuyla ilgili olarak kesinlikle kullanılmamaktadır. Bu, Kur'an'ın kavrama yüklediği yeni bir anlamdır. Durumun böyle olmasına ve el-Fîruzâbâdî'nin kendisi de bunu ifade etmesine rağmen kavramı incelerken, cahiliye dönemindeki tek anlam olan taze meyvanın kabuğundan çıkması şeklindeki asıl kullanımı, herhangi bir açıklama getirmeksizin Kur'an'ın orijinal olarak yüklediği anlamlar arasında zikretmekte ve bu çok önemli noktanın dikkatlerden kaçmasına neden olabilmektedir. Kavramın anlamlarını nasıl ve ne zaman kazandığı, hangi anlamın asıl anlamı olduğu üzerinde sistematik olarak durmamaktadır.²³

Görüldüğü gibi -en azından- Kur'an'daki kelimelerin zaman içerisinde kazandıkları ya da kaybettikleri anlamların tespiti konusunda sahip olduğumuz lügatlar ihtiyaca cevap verebilmekten uzaktırlar. Bu durumda geriye, Kur'an'a yönelen her araştırmacının, tefsircinin bu kelimelerin tarihi semantiğini tespit etmeye çalışması kalmaktadır. Bu şıkkın da realiteye uygun olmadığı açıktır. Çünkü Kur'an'a yaklaşan her araştırmacının bu dev çalışmayı kendi başına yapabilmesi neredeyse imkansızdır.

5. Semantikte Sinokronik ve Diyakronik Yaklaşımlar

Modern dilbilimde geliştirilmeye çalışılan yaklaşımlar içerisinde betimlemeli dilbilim olarak çevrilebilecek descriptive linguistics (İlmu'l-Luğatî'l-Vasfiyyu) ve tarihsel dilbilim olarak çevrilebilecek historical linguistics (İlmu'Luğatî't-Târîhiyyu) gibi iki başlık da görülebilmektedir.²⁴

Dilin değişik boyutlarını belli bir zaman ve mekan içerisinde ele almak olan betimlemeli dilbilime, ünlü dilbilimci F. de Saussure, linguistique synchronique adını vermektedir. Fransızcada synchronique terimi syn ve chronos kelimelerinden

22- Bkz. Emîn el-Hûlî, Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod, s. 86.

23- Bkz. el-Fîruzâbâdî, Mecdû'd-Dîn Muhammed b. Yûsuf, el-Kâmûsü'l-Muhîr, 2. baskı, Kahire 1371/1953, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, c. III, s. 285-286.

24- Bunlarla birlikte daha başka yaklaşımlar için de bkz. Hicâzî, Mahmûd Fehmî, Ilmu'l-Luğatî'l-Arabiyye, s.31-47; Ayrıca dilbilimde semantik akımın kısa bir tarihi için bkz. Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim-, 2. baskı, Ankara 1990, T.D.K. yay., c. III, s. 144-145...

oluşan bir terkiptir. Syn, Yunancada birlikte ve beraber anlamlarına gelmektedir. Chronos kelimesi ise yine Yunancada zaman anlamını taşımaktadır. Buna göre sinokronik semantik dediğimiz linguistique synchrone terkinin belli bir zaman dilimi dikkate alınarak yapılan dilbilimsel yaklaşımlar anlamına geldiği söylenebilir.²⁵

Tarihsel dilbilim anlamına gelen historical linguistics (İlmu'Luğati't-Târîhiyyu) yaklaşımını da yine Saussure Fransızcada linguistique diachronique tamlamasıyla karşılamaktadır. Diachronique terimi de iki ayrı kelimedenden oluşan bir terkiptir ve dia Yunancada boyunca, ötesinde (abra) anlamına gelmektedir. Chronos kelimesinin ise yine Yunancada zaman anlamını taşımakta olduğunu biraz önce söylemiştik. Buna göre bir terkip olarak Diyakronik dilbilim adını verebileceğimiz linguistique diachronique yaklaşımı; herhangi özel bir bölümlemeye gitmeden bütün tarih boyunca aynı dilin sınırları içinde kalmak suretiyle mühtelif fikir sistemlerini gözden geçirme usulüne denmektedir.²⁶

Hem sinokronik ve hem de diyakronik dilbilimde, dil yönlü çeşitli boyutlar ele alınabilmektedir. Örneğin belli bir konudaki kavramların tarihi süreç içerisinde geçirmiş oldukları ses değişimleri veya sarf ve nahiv açılarından durumları ele alınabileceği gibi yine tarihsel süreçler içerisinde geçirmiş oldukları anlam ve delalet değişiklikleri demek olan semantik açısından da ele alınabilmektedir.²⁷

Sinokronik dilbilimle, diyakronik dilbilim arasındaki farka dikkat edilecek olursa, sinokronik dilbilimde özel bölümlü bir tarih dönemi içinde dilin belli bir yönü ele alınmaktayken, diyakronik dilbilimde bütün tarih boyunca dilin belli bir yönüne ağırlık verilmekte olduğu ifade edilebilir.²⁸ Durum böyle olmakla birlikte, zaman zaman diyakronik ve sinokronik yaklaşımların birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları da bilinmektedir. Bazen diyakronik problemlerin sinokronik bakış açılarından çözüldüğü de görülmektedir.²⁹

Yukarıda vermeye çalışılan tanımlamalara göre kavramların sadece felsefe, kelim, tasavvuf veya fıkıh sistemleri içerisinde incelenmesine diyakronik semantik

25- Bkz. Hicâzî, Mahmûd Fehmî, İlmu'l-Luğati'l-Arabiyye, s.38.

26- Bkz. Hicâzî, Mahmûd Fehmî, İlmu'l-Luğati'l-Arabiyye, s.39 ; İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 59.

27- Bkz. Hicâzî, Mahmûd Fehmî, İlmu'l-Luğati'l-Arabiyye, s. 37, 40.

28- Örneğin ünlü dilci İbnü'l-Enbârî'nin Kitâbu'l-İnsâf fî Mesâilil-Hilâf beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin adlı eseri temel eksen alınarak Ortaçağ Arap filolojisinde fonetik, hazf ve takdir gibi yönlerden yapılan diyakronik bir çalışma için bkz. Grunfest, Y., "The Diachronic Approach to Language in Medieval Arabic Philology", Jerusalem Studies in Arabic and Islam, 15, 1992, p. 149-170.

29- Bkz. Grunfest, Y., "The Diachronic Approach to Language in Medieval Arabic Philology", s. 168.

adı verilmektedir. Örneğin Kur'an'da geçen Allah kavramı, Kur'an sonrasında ortaya çıkan İslam Felsefesinde her hangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı, uğradıysa bu değişikliklere hangi unsurların neden olduğu şeklindeki araştırmalar diyakronik semantiğin konusunu oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, aslında Kur'anî kavramları semantiğin bu şeklini dikkate alarak da incelemeye tabi tutmak, Kur'an'ın getirdiği ilahilik boyutundan ne derece sapmaların olduğunu ya da olmadığını tespit etme açısından son derece önem arz etmektedir.

Bizim esas olarak bu bildirinin ana temasını oluşturmasını istediğimiz Synchronic semantik ise, dillerin hayatlarında çok önemli yer tutan çeşitli zamansal devirler arasındaki kelime anlamlarının tahliline denmektedir.³⁰

O halde böyle bir sempozyum vesile bilinerek takınılması gereken tavır, tarihi semantik kurallarına göre oluşturulmuş ciddi bir Kur'an Terimler Sözlüğünün mutlaka ama mutlaka ortaya konulması gerektiğini ve bunun da İslam Ümmetinin yerine getirmesi gereken bir farzı kifaye görevi olduğunu yeniden ilan etmek olmalıdır. Kuşkusuz bu çalışma, hem zaman hem de içerik açısından çok zor bir çalışma olacaktır. Münferit ilim adamlarının çalışmaları da böyle bir kütlenin ortaya çıkması için yeterli olmayacaktır. Ama ne kadar zamana ve ne kadar paraya mal olursa olsun, zamansal dönemler baz alınarak Kur'an kelimelerindeki istikakı, onlarda meydana gelen tedrici değişiklikleri içeren, bu doğrultuda ortaya çıkan lügavî anlamları bir tertip üzerine veren, ıstılâhî manaları da ortaya çıkışlarına göre guruplara ayıran uluslararası düzeyde makbul addedilecek -en azından şimdilik- bir Kur'an Terimler Sözlüğü'nü mutlaka ortaya koymak zorundayız.³¹

Bu durumda belki çözümlerden bir tanesi, yine İslam Ansiklopedisi gibi kültürümüze değerli katkılar sağlayan bir zor organizasyonu yürüten Diyanet Vakfı gibi bir müessesenin yetkin ilim adamlarını çatısı altında bir araya getirerek istihdam etmesi olabilir. Kaldı ki bir Diyanet Vakfı bunu, bildiğimiz kadarıyla her açıdan finanse edebilecek güçte bir kurumdur. Hem sonra böyle bir çalışma için ümmet olarak sıfır konumunda da hiç değiliz. Çünkü bildiğimiz kadarıyla doktora düzeyinde bile, gerek ülkemizde, gerekse Arap ülkelerinde semantik açıdan çeşitli kavram çalışmaları yapılmaktadır.³² Onlardan istifade etmek de mümkün olduğu gibi, bun-

30- Daha geniş bilgi için bkz. Hicâzî, Mahmûd Fehmî, *İlmü'l-Lügati'l-Arabiyye*, s. 37-39 ; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 37-75.

31- Bu öneriler için ayrıca bkz. Emîn el-Hülî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s. 86.

32- Sözelimi Türkçeye kazandırılan bazı çalışmalara şu örnekler verilebilir: el-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, çev. Ali Turgut, Yöneliş yay., 1995. Bu çalışma inceleyebildiği-

dan sonraki doktora çalışmalarında, tespit edilen kavramların tez konuları olarak, bilinçli bir şekilde kullanılmaları da mümkündür. Bu noktada önceliğin, önemi üzerinde ittifak edilen anahtar kavramlara verilmesi de mümkündür. Böylece herkesin bir köşede kendi başına bir şeyler çalışması yerine, ilim adamları -en azından Kur'an çalışanlar- arasında bilinçli bir iş birliği ve güçlerin birleştirilmesi gibi hayırlı bir atılımın da mümkün hale gelebilmesi gerekmektedir.

Bu noktada, son yıllarda bir hayli yaygınlaşmış olan konulu tefsir (et-tefsîru'l-mevdûriyyu) çalışmalarından daha ziyade, sinokronik semantik doğrultulu çalışmalara ağırlık verilmesinin çok daha faydalı olacağı ifade edilmelidir. Çünkü konulu tefsir çalışmalarında kavramlara gösterilmesi gereken ilgi, titizlik, ciddiyet ve dikkat dağılabilmekte hatta bazen kaybolabilmektedir.

Sözünü ettiğimiz bu kavram çalışmalarının ardından yapılacak konulu tefsir çalışmalarının çok daha isabetli ve faydalı olacağında şüphe yoktur.

Böyle bir çalışma yapılırken sadece Kur'an adına değil, genel anlamda bütün İslam düşüncesi alanındaki çeşitli üslupların birlikte ele alınabilmeleri gibi çok faydalı ve bereketli bir çalışmaya da başlanılmış olunacaktır. Çünkü İzutsu'nun da dediği gibi,³³ bir meseleyi çeşitli yönlerden çalışmak, farklı, ama birbiriyle ilişkili açılardan ele almak, sorunun daha derinden kavranmasına yardımcı olabilecektir.

Kur'an kelimeleri bazında konuşulacak olursa, sözgelimi öncelikle üç dönem dikkate alınabilir. Kur'an'ın gelişine kadar olan durumu ortaya koymak, yani Kur'an'daki kelimelerin cahiliye dönemindeki karşılıklarının tespit edilmesi. İkinci olarak, Kur'an'ın örneğin Mekke döneminde kelimelere yüklediği veya koruduğu anlamların tespiti. Üçüncü olarak da Medine döneminde Kur'an'ın kelimelere yüklediği veya koruduğu anlamların tespiti. Bundan sonra yine, Kur'an'ın getirdiği orijinal anlamların korunup korunmadığının yahut sapmaların olup olmadığının inceleneceği diğer zamansal bölümlemelere de gidilebilir. Örneğin Emevî dönemi, bundan sonra Abbasi dönemi gibi çeşitli dönemler de işin içerisine katılabilir. Hatta bu ilerleme günümüze kadar da getirilebilir. Böylece Kur'an'ın indiği dönem ile yirminci yüzyıl müslümanının yaşadığı dönem arasında bir yüzleşme ve hesaplaşma

miz kadıyla kavramları çok yüzeysel olarak ele almakta ve kavramların anlam hayatlarını tarihsel bölümlemeler yaparak incelememektedir. Referansı tamamen er-Râgıb'ın sözlüğü ve tefsir kitapları olan bir başka çalışma da şudur: Abdulvahhab Öztürk, Kur'an'ı Kerim Sözlüğü, şamil yay. ; Yine Müstansır Mir'in Dictionary of Terms and Concepts adlı eserinin çevirisi de Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü ismiyle İnkılap yayınları arasında çıktı. Ama bu eserin de malesef, Kur'anî anlamları verirken çok yüzeysel kaldığı görülmektedir.

33- Bkz. İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 36.

yapılmış olabilecektir.

Yapılmasını ısrarla arzu ettiğimiz sinokronik semantik yaklaşımı doğrultusunda Kur'ânî kavramları inceleme çalışmasının, son derece önemli, önemli olduğu kadar da son derece zor olduğunu itiraf etmek gerekmektedir. Zira bu tür çalışma için Cahiliye öncesi dönemden başlamak kaydıyla çalışılan dönemlerin dini, kültürel, siyasal ve ekonomik yönlerine vakıf olmak mutlaka gerekmektedir. Şemam'ızda da gösterdiğimiz gibi (bkz. şekil 1) olay İslam öncesi cahiliye dönemlerini ele almakla daha yeni başlamakta, zorunlu şart olarak Kur'an'ın nazil olduğu Mekke ve Medine dönemlerini de sözünü ettiğimiz yönlerden çok iyi kuşatmayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Mekke ve Medine dönemlerini de kendi içlerinde çeşitli dönemlere bölmek gerektiğini ayrıca eklememiz faydalı olacaktır. Çünkü yirmi küsur yıllık oldukça uzun sayılabilecek tarihi bir dönemi sadece iki ayrı dönem olarak kabul etmek bilimsel titizlikle pek bağdaşmasa gerektir. Belki, sözgelimi Mekke döneminin kendi içerisinde ayrılacak ara dönemlerde çok önemli anlam kaymaları veya kazanımları gerçekleşmemiş olabilir. Ancak anlam alanında daha önce çok fazla etkinliği olmayan bazı kavramların kullanım alanına çıkmış olmaları mümkün iken, aynı dönemde etkinliği olan bir kavramın çeşitli olaylar sebebiyle perdelenmiş olması da mümkündür. Her halukârda Mekke ve Medine dönemlerinin kendi içlerinde bazı tarihsel öneme sahip ara dönemlere ayrılması, kelimelerin anlam hayatlarının daha yakından, titiz ve dikkatli bir şekilde incelenmesini mümkün kılacaktır. Bu aşamalarla birlikte çalışma, günümüze kadar getirilmek isteniyorsa -ki ideal olanı getirilmesidir- bu durumda çalışmanın zorluğu ve önemi daha da artacaktır.

Buraya kadar önerilmeye çalışılan yönteme, imkan dahilinde riayet ederek incelemeye çalıştığımız bir kavramın semantik hayatını örnek vererek, sözü edilen konunun ne kadar hayati öneme sahip olduğunu göstermeye çalışacağız:

6. Fısk Kavramının Sinokronik Semantik Doğrultusunda İncelenme Denemesi

Gerek Kur'an'ın inşiyle, gerekse Kur'an'ın inşinden sonra ortaya çıkan gelişmelerle anlam alanında köklü değişikliklere uğramış kavramlardan birisi de genel deyişle fısk kavramıdır.³⁴ Bu kavram, İslam düşünce hayatında hem küfür anahtar kavramını çevreleyen kelimelerden birisi olması ve hem de Kur'an'ın inşinin tamamlanmasından sonra mürtekeb-i kebare anlamına sahip kılınarak köklü kelamî

34- Bkz. Kılıç, Sadık, Kur'an'da Günah Kavramı, Konya 1984, Hibaş yay., s. 148.

tartışmalara konu olması sebebiyle özel bir ehemmiyete haizdir. Başlı başına fışk kavramının ele alınması, odak noktasında küfür kavramının durduğu bir satranç tahtasındaki karelerden sadece birinin aydınlanmasına vesile olabilecektir. Bu bakımdan kavram, esas itibariyle nihai anlamını diğer karelerin de aydınlanması neticesinde bulacaktır.³⁵

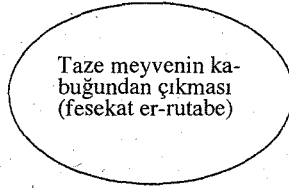
Bu anlam değişikliklerini net olarak görebilmek için konunun teorik boyutu ele alınırken de ifade edildiği gibi, içinde hareket edilecek alanın mümkün olabilen en dar zamansal bölümlemelere ayrılması gerekmektedir.

a. İslam Öncesi Dönemde Fışk Kavramı

İnceleyebildiğimiz kadarıyla söylenebilir ki, cahiliye döneminde fışk kavramı etkin bir kavram değildir. Hatta bu kavram, İbnü'l-Arabî'nin de isabetle kaydettiği gibi³⁶ Arap şiirinde ve sözünde her hangi bir insanın inanç ve amel boyutuyla ilgili durumunu vafsetme hakkında hiç bilinmemekte ve kullanılmamaktadır.³⁷

Kavramın cahiliye dönemindeki tek kullanımı taze meyvanın kabuğundan çıkması anlamını ifade eden feseكات er-rutabetü kalıbıdır. Hurma türü meyvaların kabuklarından çıkması durumunda söylenen bu kullanımın, bir sınırdan çıkma ve ayrılma öz anlamı gözetilerek fareye de füveysika ismi verilmektedir. Çünkü fare de saklandığı deliğin sınırından insanların içine çıkmaktadır. Müşrik, kafir ve münafiga fasık denmesi de, onların Rablerine karşı itaat sınırından çıkmaları sebebiyle olmaktadır ki bu, Kur'an'ın kavramı giydirdiği yeni bir anlamdır.³⁸

Şekil 2

İslam Öncesi
Cahiliye Döneminde
Fışk Kavramı

35- Bkz. İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar yay., 1st. 1991, s. 211.

36- Bkz. ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 49 ; er-Râgıb, el-Müfredât, s. 572 ; Ahmed Emin, Fecru'l-İslam, s. 53-54.

37- Mesela ayrıca bkz. el-Fîruzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, III, 286 ; İslam Ansiklopedisi, T.D.V., c. XII, s. 202 ; Çelik, Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Dönemindeki Kullanışları, s. 34.

38- Bkz. ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 49 ; el-Fîruzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, III, 285 ; er-Râgıb, el-Müfredât, s. 572 ; et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Beyrut 1408/1988, Dâru'l-Fıkr, c. I, s. 182 ; İbn-i Fâris, es-Sahibî, s. 84 (zikreden Çelik, s. 34)

b. Mekke Döneminde Fısk Kavramı

Kur'an'da fısk kavramı türevleriyle birlikte -yanlış saymadıysak- 54 yerde geçmektedir. Bunlardan yedi tanesi fısk ve fusûk formunda, on tanesi çekimli fiil formunda, otuzyedisi de -çoğul çekimleri de dahil olmak üzere- fâsık formunda kullanılmaktadır.

Kavram ilk olarak iniş sırası³⁹ olan A'raf suresinde yer almaktadır. Bilindiği gibi A'raf suresi Mekke döneminde Habeşistan'a hicretle İsrâ olayı arasında nazil olmuş bir suredir.⁴⁰ Bu demektir ki neredeyse Mekke döneminin ikinci yarısından sonraki devreye kadar Kur'an, fısk kavramını kullanım alanına almamaktadır. Bu açıdan ilk defa kullandığı yerin özel bir anlama sahip olduğu düşünülebilirse de görebildiğimiz kadarıyla böyle bir özel anlam bulunmamaktadır. Bu ayetlerin, kavram hakkında daha net fikirler verebilecek ayetlerden daha sonra nazil olmuş olması da ihtimal dahilindedir. Bu guruba mensup hem Neml hem de Kasas surelerindeki durum, A'raf suresindekinden pek de farklı değildir. Bu bilgilerin ışığında şunlar ifade edilebilir:

Kur'an fısk kavramını kullanmaya Habeşistan'a hicret ile İsrâ mucizesi arasında nazil edilen surelerde başlamaktadır. Ancak ayet içerisindeki kullanımlarına bakılarak bu başlangıcın ses getirici, belirgin ve etkin bir anlam alanında olmadığını söylemek mümkündür.

Kavram etkin sayılabilecek bir konumda ilk defa iniş sırası 51 olan Yunus suresinde geçmektedir. Yunus suresi, İsrâ mucizesi ile Medine'ye hicret arasındaki dönemde, yani Mekke döneminin son perdesinde nazil olmuş bir suredir.⁴¹ İlk defa bu ayette fasıkların nasıl bir hükme sahip oldukları Allah Teala tarafından şöyle bildirilmektedir:

"Böylece Rabbi'nin fısk işleyenler (fesekû) için söylediği 'onlar iman etmezler' sözü hak oldu."⁴²

Ayetin fısk yapanların iman etmeyeceği yönündeki değerlendirmesinin hayli önemli olduğunun altını çizerek şimdilik geçmek istiyoruz.

Aynı zaman perdesine ait ve iniş sırası 55 olan En'am suresinde ise, somut

39- A'raf (7) : 102.

40- Bkz. es-Saîdî, Abdü'l-Müteâl, en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân, Kahire 1992/1413, Mektebetü'l-Âdâb, s. 33.

41- Bkz. es-Saîdî, en-Nazmu'l-Fennî, s. 33.

42- Bkz. Yunus (10) : 33. Aynı dönemde inmiş ve nüzul sırası 75 olan Secde Suresi'nin (32) : 18. ayetinde de mü'minle fasığın aynı olamayacağı vurgulanarak ayırım netleştirilmektedir.

olarak fısk'a örnek verilmektedir. Buna göre Allah'tan başkası adına hayvan boğazlamak, kurban etmek fısktır.⁴³ Bu hareketin Kur'an tarafından şirk olarak değerlendirildiği ayrıca hatırdâ tutulmalıdır. Ayrıca el-Ferrâ'ya göre böyle bir hayvanı yemek de küfürdür.⁴⁴

Aynı zaman diliminde yer alan ve iniş sırası 69 olan Kehf suresinde de fısk kavramına başka bir somut tavır iliştilirilmekte ve hakkında hüküm verici bir yargıyla tanımlanmaktadır.⁴⁵ Bu ayete göre İblis, Allah'ın Adem'e secde edilmesi emrine karşı çıkmış ve böylece Rabbinin emrine karşı fısk işlemiştir. (fefe-seka an emri rabbihâ) Burada da yine İblis'in kafir olduğu hatırdan uzak tutulmamalıdır.

İniş sırası 73 olan Enbiya suresinde ve 85. sıradaki Ankebut suresinde de fısk kavramı somut bir davranışla tanımlanmaktadır. Bu surelerde, Lut kavminin işlemiş oldukları çok çirkin bir günah olan lutilik zikredilmekte ve bu kavmin fasık olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ Yine burada Lut kavminin işlemiş olduğu bu günahın normal ve bilinen bir fuhuş olmadığına, aksine normal ötesi, fitrata aykırı, hayvanların bile yapmadığı çok iğrenç ve çok kötü bir davranış olduğuna dikkat edilmelidir.

Ayrıca kavramın Mekke dönemindeki hareket alanını gözönünde tuttuğumuzda şunu da söyleyebiliriz: Mekke döneminde kavramın fiil, ism-i fail ve fısk şeklindeki masdar formlarına yer verilmekte ve bunların bütünü de, iman dairesi dışındaki kimseler ile onların şirk ve küfür yönlü davranışları hakkında kullanılmakta, henüz müslümanların durumu söz konusu edilmemektedir.

Şekil 3

Kavram, müşrik ve kâfirlerle ilgili olarak kullanılmakta ve mü'minleri nitelememektedir.

Kur'ani Mekke Döneminde Fısk Kavramı

c. Medine Döneminde Fısk Kavramı

Medine döneminin ilk suresi olan Bakara suresinin 99. ayetinde, Allah'ın apaçık ayetlerini fasıklardan başkasının inkar etmeyeceğinin ifade edilmesi, fasığın anlam boyutu hakkında netlik ortaya konduğu şeklinde yorumlanabilir.

43- Bkz. En'am (6) : 121, 145.

44- Bkz. el-Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd, Meâni'l-Kur'ân, nşr: İbrâhîm Dessûkî Abdu'l-Azîz, 1. baskı, Kahire 1989/1409, Müttesetü'l-Ehrâm, s. 138.

45- Bkz. Kehf (18) : 50.

46- Bkz. Enbiya (21) : 74 ; Ankebut (29) : 34.

İniş sırası 87 olan Bakara suresinin 197. ayetinde de, buna mukabil, hacca gelen müslümanların fusûk içerisinde bulunmamaları gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁷ Burada müslümanlarla ilgili kullanımda fîsk formunun değil de fusûk formunun kullanılmış olması altı çizilmeye değer bir husustur.

Aynı surenin 282. ayetinde de borçlanma işleminde taraflara şahitlik eden kimselere herhangi bir şekilde zarar sirayet ettirilmemesi gerektiği yoğunlukla vurgulanmakta ve böyle bir davranışın -yapılması durumunda- müslümanlardaki fusûk'tan kaynaklanabileceği sarahatle ifade edilmektedir.

Aynı şekilde Hudeybiye musalahası ile Tebuk gazvesi arasında nazil olmuş ve iniş sırası 106 olan Hucurat Suresi'nin hem 7. hem 11. ayetlerinde de fusûk kavramına yer verilmektedir. Müslümanlara imanları sebebiyle kalplerinde küfrün, fusûkun ve isyanın kerihleştirildiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu durum, 11. ayette imandan sonra fusûk ismi almanın ne kadar kötü bir vasıf olduğu söylenerek de söz konusu edilmektedir. Mü'minlerin fîskı hiç bir şekilde sevimli görmeleri mümkün değildir. Bu yüzden ayette kerih gösterilen şeyin fîsk değil de fusûk olduğu bildirilmiştir. Aynı ayet içerisinde kerih gösterilen şeyler arasında küfrün de söz konusu edilmiş olması, fîskın, küfürden çok daha kötü ve olumsuz bir öte ve üst seviyede olduğunu göstermektedir ki, bu durum zaten çeşitli kimseler tarafından ifade edilmektedir.⁴⁸

Yanılıyorsak bu açıklamalardan sonra fusûk kavramının mü'min bir kimseye sirayet edebileceğini ancak, bunun da son derece olumsuz bir vasıf olacağını söyleyebiliriz. Bununla birlikte fîskın, fusûkla karşılaştırılamayacak kadar kötü ve

47- Alimlerin hemen hepsine göre buradaki fusûk, kötü lakaplar takmak, ihramdayken, avlanmak gibi yapılmaması gereken şeyleri yapmak, sövmek, eza etmek, zina yollu konuşma ve davranışlarda bulunmak, genelde bütün günahları işlemek gibi anlamlara gelirken Taberî'nin İbn Zeyd olarak ismini verdiği bir alime göre de putlara kurban kesmek anlamına gelmektedir. Bize göre bu anlam isabetli değildir. Şayet bu anlam kastedilseydi fusûk değil, fîsk kelimesinin kullanılması gerekirdi. Bu görüşler için bkz. et-Taberî, Câmîu'l-Beyân, I, 268-271; Fahrüddin er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, Kahire, 1991, c. III, s. 184-185; Hasen el-Basrî, Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî, nşr. Muhammed Abdü'r-Rahîm, Kahire 1535/1992, Dâru'l-Hadis, c. I, s. 141; Muhammed Reşid Ridâ, Tefsîru'l-Menâr, Kahire, 1972, c. II, s. 182-183; et-Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen, Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Tahran, tarihsiz, Mektebetü'l-İlmiyyetü'l-İslâmiyye, c. I, s. 294. Harici bir müfessir olan İtfî'e göre de aşağı yukarı fusûk'un anlamı budur: İtfî, Muhammed b. Yûsuf, Teysîru't-Tefsîr li'l-Kur'âni'l-Kerîm, Umman Sultanlığı, 1986/1406, Kültür Bakanlığı yay., c. I, s. 300. Aslında İbn-i Zeyd hariç genelde bütün müfessirlerin aşağı yukarı aynı görüşleri savunuyor olmaları, onların da fusûk'u fîsk'tan ayrı olarak mütalaa ettiklerini gösterebilir.

48- Mesela bkz. İzutsu, Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 212. İzutsu bu tespitini Kadı Beydâvi'ye dayandırmaktadır.

mü'min bir kimsenin aynı dairede kalarak alanına giremeyeceği bir durum olduğu da vurgulanmalıdır. Ayrıca içerisinde fusûk formuna yer verilen bu dört ayetin, Bakara ve Hucurat surelerinde⁴⁹ geçtiğini, söz konusu iki surenin de Medine'de nazil olduğunu gözönünde bulundurmanın oldukça anlamlı olduğu da yine düşünülebilir.

Kur'an temel eksen kabul edilerek yapılan bir incelemenin sonucu bu olmasına karşın, inceleyebildiğimiz alimlerin istisnasız hepsine göre fisk ile fusûk arasında hiç bir fark yoktur, ikisi de aynıdır.⁵⁰ Bize göre bu yanlışlık, ayetleri Mekki ve Medeni oluşlarına, bir başka deyişle iniş sıralarına göre incelememekten kaynaklanmaktadır. Tebliğin anahtar terimiyle ifade edilecek olursa, bu isabetsizliğin altında Kur'anî kavramların sinokronik semantik doğrultusunda ciddiyetle ele alınmaları yatmaktadır.

Burada yine hemen yeri gelmişken belirtilmelidir ki; Kur'anî kavramların önerdiğimiz yöntemle ele alınmaları, sadece Kur'an tefsiri için değil diğer bütün branşlar için, belki özellikle de hadislerdeki kavramların aynen korunup korunmadıklarının, değişikliğe uğrayıp uğramadıklarının tespiti için son derece yararlı çözümler üretmektedir. Örneğin:

İbn-i Mes'ûd, Ebû Hureyre ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber @ efendimiz şöyle buyurmaktadır:

"sibâbu'l-müslimi fusûkun ve kütâluhû küfrün"⁵¹

"Müslümanın (müslümana) sövmesi fusûk, savaşması küfürdür."

Hadisin metninde müslümanların birbirlerine sövmesinin fisk değil de fusûk

49- Bkz. Bakara (2) : 197, 282 ; Hucurat (49) : 7, 11.

50- Örneğin er-Râzî bunu, üzerine basâ basa ifade etmektedir. Bkz. Mefâtihu'l-Gayb, III, 184.

51- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. el-Muğîra, Sahîhu'l-Buhârî, İst., tarihsiz, el-Mektebetü'l-İslâmî, Cemân (2): 36 (c.I/s.17-18) ; Edeb (78) : 44 (VII/84); Fiten (92): 2 (VIII/91); el-Aynî, Bedrüddîn, şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Fikr, tarihsiz, c.I, s.277-279; Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî, es-Sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İst. tarihsiz, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İmân, (1): 28, hadis nu: 116, (I/81); et-Tirmizî, Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl b. Sevre, es-Sünen, thk. Ahmed Muhammed şâkir, Kâhire 1356/1937, Matbaatü Mustafa el-Halebî, el-Birru ve's-Sıla (28): 52, hadis nu: 1983 (IV/353); Cemân (41): 15, hadis nu: 2634-2635 (V/21); en-Nesaî, Ahmed b. şuaib b. Ali, es-Sünen, Suyûtî şerhi ve Sindî haşiyesiyle birlikte, Beyrut, tarihsiz, Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Tahrimü'd-Dem, Kütâlu'l-Müslim, (VII/121,122,123); İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve şerhi, çev. ve şerh. Haydar Hatipoğlu, İst. 1982, Kahraman yay., Mukaddime, İman babı (9), hadis nu: 69, (I/118); Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5. baskı, Beyrut 1985/1405, el-Mektebü'l-İslâmiyyu, c.I, s.176,385,411,433,454,439. Ayrıca bkz. ei-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-Elbâs amma İstehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâsi, 4. baskı, nşr. Ahmed el-Kılâş, Beyrut 1985/1405, Müessesetü'r-Risâle, c. I, s. 541, hadis no: 1459.

olarak adlandırılması son derece önemli bir husustur. Hakikaten daha önce de söylediğimiz gibi, Kur'anî kullanıma göre müslümanlarla ilgili fık türü anlam, fık formuyla değil, fusûk formuyla ifade edilmektedir. Buna göre hadisin sahih olması durumunda Hz. Peygamber'in de müslümanların birbirlerine sövmesini fık olarak değil de fusûk olarak adlandırması son derece isabetli ve uyumlu bir ilişkiye işaret etmiş olmaktadır.

Belki bundan daha da önemlisi hadisin varyantlarındaki farklılıklar problem olmaktadır. Örneğin yukarıdaki hadisin Ahmed b. Hanbel ve Nesâî varyantında fusûk değil de fık formuna yer verildiğinin görülmesi⁵² hadisin bu kelimesi üzerinde değişiklik yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Büyük ihtimalle bu değişikliği yapan ravi de, alimlerimiz gibi fusûk ile fıkın aynı olduğunu düşünmüş ve bu değişikliği yapmakta bir beis görmemiştir. Genelde hadislerin varyantlarında görülen küçük değişiklikleri bile gösterme eğiliminde olan el-Aclûnî de, değişikliği yapan raviyle aynı kanaatte olacak ki, Müsned ve Nesâî'nin Sünen'indeki bu değişikliğe -gözünden kaçmadıysa- işaret etmeye gerek duymamıştır.

Bu bir tek örnek bile sadece tefsir için değil, bütün islami ilimler için Kur'anî kavramların net resimlerinin çıkarılmasının ne denli hayati öneme sahip olduğunu vurgular mahiyettedir.

Hudeybiye musalahası ile Tebuk gazvesi arasında nazil olmuş ve iniş sırası 101 olan Haşr Suresi'nin 19. ayeti, Mekki surelerde geçen hükmü yineler tarzda gelmekte ve fasıkların Allah'ı unutup, Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu insanlar olduklarını sarahatle ifade etmektedir.

Aynı ara dönemde nazil olmuş ve iniş göre 102. sırada bulunan Nur suresinin 4. ayetinde ise namuslu mü'min kadınlara zina iftirası atanların fasık oldukları söyleniyor ki, bu iftirayı yayanların münafık oldukları zaten tarihen de sabittir. Bu anlayış, münafıkların fasık olduklarını sarahatle belirten ve Kur'an'ın son dönemlerinde nazil olmuş Tevbe suresinin 67, 80, 84 ve 96. ayetleri ile de son derece uyum içerisinde⁵³ Bu ayetler münafıkların, bir anlamda da fasıkların özelliklerini şu şekilde özetlemektedir:

1. Fasıklar mü'minlerden yana olduklarına dair her zaman Allah'ı şahit tutarak yemin etmektedirler. Ama bunu inandıkları için değil, sadece müslümanların askeri gücünden korktukları için yapmaktadırlar.

52- Bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 178. Nesai rivayetleri arasında da fık formu bulunmaktadır. Bkz. es-Sünen, VII, 122.

53- Münafıkların fasık oldukları ayrıca şu ayette de belirtilmektedir: Münafikun (63) : 6.

2. Kalben kafırdırlar.

3. Kalplerinde gizledikleri küfrü, davranışları açığa vurmaktadır. Örneğin namazlara üşenerek gelmekte ve istemeye istemeye infak etmektedirler.

4. Hz. Peygamber efendimizin ve müslümanların başına iyi bir hal gelirse rahatsız, şer bir durum hasıl olursa sevinmektedirler.

5. Sadakaların dağıtımından hiç bir zaman memnun olmamaktadırlar. Daima homurdanma içerisindeyler.⁵⁴

Bu durumda Kur'an'ın genel fasık kullanımını gözönünde tutarak, iniş sırası 106 olan Hucurat suresinin 6. ayetinde geçen size bir fasık bir haber getirirse... cümlesindeki fasık'ın, en iyimser yaklaşımla münafık olduğu ifade edilebilir.

Kur'an'ın son dönemlerinde nazil olmuş ve iniş sırası 112 olan Maide suresinin 3. ayetinde de -daha önce Mekke'de inmiş En'am suresinde olduğu gibi- fısık tanımı yapılmakta ve şirk olarak değerlendirilen bazı hususların fısık olduğu vurgulanmaktadır.

Şekil 4

Mekke dönemine ek olarak kavramın içine münafıklar da katılmıştır. Ayrıca ilk defa *fısık* formuyla mü'minler de alana çekilmişlerdir.

Kur'ani Medine Döneminde Fısık Kavramı

Buna göre, Fısık kavramı düzleminde Medine döneminin Mekke dönemine göre bir hulasasını yapacak olursak, ilk defa Medine döneminde kavram, münafıklarla ilgili olarak da kullanılmaya başlanmaktadır. Fasık ve fısık kavramı, küfrün daha ileri bir boyutunu temsil etmekte, belli bir dereceyi aştığında küfür, fısık dönüşmektedir.⁵⁵ Ayrıca mü'minin fısıkla ilişkisine -iki surede dört ayet içerisinde- yer ve-

54- Bkz. İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, s. 214-215. Burada İzutsu, bu özelliklere sahip olan kimselerin doğrudan kafir olmadıklarını, ismen müslüman olduklarını ifade etmektedir ki, bu doğru olmasa gerektir. Çünkü münafığın müslüman olmadığı çok açık bir husustur. Belki bunların kim oldukları müslümanlara açık değil denebilir.

55- Mesela bkz. en-Nur (24) : 55 Bu ayette çok büyük nimetlere kavuştuktan sonra küfredenlerin fasıklar olacağı belirtilmektedir. Nimete kavuşmasa bile küfreteğinde kafir olacağında şüphe olmamakla birlikte, kendisine olanca nimet bahşedildikten sonra küfredenlerin normal bir kafir olmayacağı, fasık olacağı belirtilmektedir.

Durum böyle olmakla birlikte, örneğin el-Maturidi (333/944) Te'vilât'ında bu tespiti dikkatten kaçırarak ve bu nimetlerden önce küfreden bir kimsenin de fasık olacağını ifade etmekte ve fasık olmak için ayetteki ba'de zâlike kısmının bir şart olmadığını söylemektedir ki, böyle bir çıkarımın isabetsiz olduğu ortadadır. Bkz. Te'vilât'ü'l-Kur'ân, vr. 69a, Karaçelebizade Küttüphanesi, no: 5. (Zikre-

rilmekte ve bu, fışk formuyla değil, fusûk formuyla ifade edilmektedir.

Genel kullanıma göre fasık ve fışk, çirkin ve küfrün bir çeşidini temsil etmekte ve yanılmıyorsak bütün ayetlerde müşrikler, ehl-i kitap ve münafıklar hakkında bu kavramlar kullanılmaktadır. Daha sonradan ortaya çıkacak olan teknik anlamda mürtekibu'l-kebîre anlamı Kur'an safhasında ve de Kur'an'da mevcut değildir. Tek cümleyle özetleyecek olursak fışk ve fasık formlarının küfür, şirk ve nifakın bir çeşidi olarak; fusûk formunun ise mü'minler hakkında kullanılmakta olduğunu söyleyebiliriz.

d. Kur'an Sonrası Dönemde Fışk Kavramı

Hemen ifade edelim ki fışk kavramının Kur'an sonrası dönemdeki anlam hayatını arzu ettiğimiz genişlikte inceleme imkanına sahip olamadık. Binaenaleyh konunun yeniden incelenmesi kaydıyla şimdilik şunları söyleyebiliriz:

Kur'an'ın üzerinde durduğu fışk kavramı aslında kendi içinde sakin, belirgin ve açık olmasına ve Kur'an'ın inişi esnasında kavram etrafında herhangi bir tanım ve hüküm tartışması bulunmamasına rağmen, bu sükûnet ve sarahat, Kur'an'ın tamamlanmasından yaklaşık bir asır sonra yerini derin ve bölücü kelimî tartışmalara bıraktı. Hatta bu tartışmalar, müslümanlar arasında çıkan ilk problemlerden birisi olarak kabul edilmektedir.⁵⁶ Böylece fışk kavramının anlam hayatında, dördüncü tipik evre başlamış olmaktadır.

Kavramın artık bu evrede -örneğin ehl-i sünnet kanadının girişimiyle- kazanmış olduğu anlamlar içerisinde, Kur'an'ın yüklediğı şirk, küfür ve nifak türü anlamlara rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Nitekim bundan böyle kabaca fasık, büyük günah işleyen, ama iman dairesinde kalan kimse olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷ Hatta er-Râğıb'ın tanımlamasına göre fışkın gerçekleşebilmesi için herhangi bir küçük günah da yeterlidir.⁵⁸ Buna göre kavramla ilgili en büyük sapmanın şu olduğu rahatlıkla söylenebilir: Kur'an'da fasık ismi hep yahudiler, hristiyanlar, müşrikler ve

den: Yazıcı, İşhak, Ebu'l-Leys ve Tefsirinin Bilinmeyen Kaynakları Hakkında Mukayeseli Bir Araştırma, (Basılmamış çalışma), s. 82.)

56- Bkz. İbn Teymiyye, Takıyyü'd-Dîn Ahmed b. Abdu'l-Halîm, Mecmû'u Fetâvâ, nşr. Abdu'r-Rahmân b. Muhammed, Riyâd 1381, c. III, s. 15.

57- Ayrıca değişik ekollere sahip bazı alimlere ait çeşitli tanımlarla ilgili olarak detaylı bilgi ve kaynak için bkz. İslam Ansiklopedisi, XII, 202-204.

58- er-Râğıb, el-Müfredât, s. 572; Semantik çalışan bir kimse olarak kavramlara anlam yüklerken daha dikkatli olması beklenen İzutsu bile bu titizliğı göstermemekte ve Râğıb'ın bu tanımından etkilenmiş görünmekte, aynı şeyleri tekrarlamakta ve Allah'a herhangi bir manada itaatsizlikte bulunana fasık denilebilir demektedir. Bkz. Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, s. 212.

münafıklar için kullanılmaktayken, başka bir deyişle fasık, müslümanı tavsif eden bir kavram değilken; artık bu dönemle birlikte fasık, ehl-i kitabı, müşrikleri ve münafıkları tavsif eden değil, müslümanı ilgilendiren, onu niteleyen ve onun davranışlarını sınıflandıran bir kavram haline gelmiştir. Aynı şekilde fiske kavramı da, Kur'an'da şirk, küfür ve nifak davranışlarını tavsif eden bir kavramken yine bu dönemde, yapılmaması gereken bütün günahların fiske olduğu ifade edilerek fiske formuyla da karıştırılmıştır.⁵⁹

Şekil 5

Kur'an'daki *fiske* ile *fiske* formları arasındaki fark tamamen ihmal edilmiş, Kur'an'da bütünüyle müşrik, kafir ve münafığı niteleyen fiske kavramı, bu alandan koparılmış ve tamamen mü'mini nitelemeye başlamıştır.

Kur'an Sonrası
Dönemde
Fiske Kavramı

Burada bizi daha ziyade Kur'an'ın anlaşılması adına ilgilendiren ve hayati öneme sahip olan husus, Kur'an'dan en az bir asır sonra belirmeye başlayan fiske ve fasık tanımlarının Kur'an'da geçen kavramlarla özdeşleştirilip özdeşleştirilmemesi olmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın sağlıklı anlaşılabilmesi için, bu anlamların Kur'an'a kesinlikle iliştilmemesi gerekmektedir.

Sonuç

Yapılacak çalışma ne kadar zor olursa olsun, Allah'ın insanlara dünya ve ahiret saadetini öğretmek için ufuklar ötesinden vahyettiği Kur'an'ın kavramları böyle bir dünyevi yorgunluğa kıyas dahi kabul etmeyecek kadar değer olduğunda en ufak bir şüphe yoktur.

Çünkü Kur'an, doğru anlaşılması hayati önem taşıyan bir kitaptır. Kur'an'ın sahih olarak anlaşılabilmesi de, kullandığı kelimelerin indiği dönemlerde hangi anlamlara geldiğini ve daha sonraları bu kelimelere hangi anlamların yüklendiğini bilmekten geçmektedir. Daha da önemlisi Kur'an'ı anlama çabası içerisinde, esas olarak kelimelerin hangi anlamlarında kullandığının farkında olmak, anlamının sağlıklı olup olmadığını test edecektir.

Bir roman bile okumanın kendine has birtakım kurallarının olduğu hesap edilirse, vahiy mahsulü olan Kur'an'ı okuyup anlamının bir kuralının olmaması,

59- Bkz. Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, III, 184.

kendisine yüklenildiği bütün anlamları Kur'an'ın içselleştirdiğinin ileri sürülmesi ona karşı işlenebilecek en kötü cinayetlerden biridir.

Bu itibarla, Kur'ânî kavramların İslam öncesi dönemden başlamak şartıyla tarihi dönemlerde yüklendikleri ve kaybettikleri anlamlarının net durumlarını veren çok ciddi çalışılmış bir Kur'an Terimler Sözlüğüne şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.